

РЕЦЕНЗІЇ, ДИСКУСІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК [930:[351.853]:737(093)](049.32)

Олександр МОРОЗОВ
(Ніжин)

Рец. на кн.: Описи нумизматического собрания учреждений Нежинской высшей школы середины XIX – первой трети XX вв.: исслед. и док. / сост.: Самойленко А.Г., Зозуля С.Ю., Потапенко М.В.; Нежин. гос. ун-т им. Н. Гоголя, Центр памятниковедения НАН Украины и УООПИК. – Нежин : НГУ им. Н. Гоголя, 2013. – 192 с. ; илл.

Доба становлення радянського тоталітаризму в колишньому СРСР (20–30-ті роки XX ст.) була ознаменована в галузі науки та культури репресивною політикою держави не тільки щодо видатних учених музейників, пам'яткознавців, краєзнавців, але й негативно позначилася на загальному становищі нерухомих і рухомих пам'яток культурної спадщини, що століттями накопичувалися в музейних, архівних й бібліотечних колекціях. Масові переміщення культурних цінностей, що відбувалися у СРСР під закликами «нести культуру в маси», насправді переслідували ідеологічну мету знецінення та руйнування старої «буржуазно-націоналістичної» культури. Створення нової «радянської» спільноти людей передбачало розмивання національних культурно-історичних традицій народів колишньої Російської імперії, «звільнення» народів від «старого» світосприйняття, заміну національно забарвленого патріотизму новим інтернаціоналістичним «радянським патріотизмом». Для цього, з точки зору радянських ідеологів, було вкрай необхідно відірвати «народні маси» від національного коріння – мови, традицій, побуту, історії, матеріального та духовного культурного спадку, які оголошувалися «пережитками минулого». Водночас, радянський владний апарат намагався взяти під свій пильний контроль зібрання антикварних раритетів, що знаходилися на безкраїх теренах держави, ще й із суто меркантильних міркувань – маючи намір використати їх у разі потреби з метою поповнення державної скарбниці валютними коштами шляхом реалізації за кордон.

Драматична доля «розпорошених» музейних колекцій Ніжинської вищої школи (картинної галереї, нумизматичного зібрання, бібліотечних колекції манускриптів XI–XVIII ст. та

збірки автографів і авторських рукописів М.В. Гоголя), що почали складатися ще в першій половині та середині XIX ст., є чудовою ілюстрацією тих процесів, які відбувалися в ідеологічному та культурному житті СРСР міжвоєнного часу.

Упродовж усього часу існування в Ніжині вищого навчального закладу, що виник у 1805 р. як Гімназія вищих наук князя Безбородька, а нині відомий як Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя (НДУ), в його стінах відбувалося накопичення унікальних культурних цінностей музейного характеру, котрі мали, безумовно, і наукове, й естетичне значення, проте водночас відігравали також роль допоміжних посібників у процесі навчання та виховання студентів. Вилучення цих колекцій з Ніжина та їх розпорошення в 1934–1936 роках стало драматичною подією не тільки в житті міста Ніжина та місцевого навчального закладу, але й, без сумніву, негативно позначилося на загальноукраїнському культурному процесі. Серед музеєзнавців побутує теза: розпорошення цілісного зібрання, відчуження його від середовища безпосереднього побутування, що супроводжуються «депаспортизацією» музейних предметів, призводить до наукового знецінення самої колекції, перетворює її на мертву сукупність «німих» антикварних раритетів, позбавлених найсуттєвішого ціннісного сенсу.

Останнім часом в українській історичній науці та культурології приділяється чимало уваги музеєзнавчим і пам'яткознавчим дослідженням. Своєрідною рефлексією на тривалий період нищення національної історико-культурної спадщини можна розглядати новий напрямок наукових студій, а саме спроби реконструкції знищених музейних, архівних та книжкових колекцій.

Доля Мінткабінету Юридичного лицю князя Безбородька в Ніжині до останнього часу лишалася найменш дослідженою сторінкою історії музейних колекцій Ніжинської вищої школи. Якщо зібрання картин бодай частково повернулося в Ніжин і зайняла почесне місце в Музейному комплексі НДУ імені Миколи Гоголя, а вилучені з бібліотеки навчального закладу давні манускрипти, рукописи М.В. Гоголя та рідкісні стародруки все частіше стають об'єктом спеціальних наукових досліджень, то нумізматична колекція – мабуть унаслідок своєї специфічності – лишалася поза увагою дослідників. Тому поява нового, безумовно важливого, видання, до здійснення якого долучилися знані не тільки в Ніжині дослідники О.Г. Самойленко, С.Ю. Зозуля та М.В. Потапенко, стало значною подією наукового життя. Ґрунтовне видання «Описи нумизматического собрания учреждений Нежинской высшей школы середины XIX – первой трети XX вв.: исследования и документы», що побачило світ у видавництві

НДУ імені Миколи Гоголя за сприяння Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, стало результатом багаторічної пошукової та наукової діяльності авторів.

Структурно збірник поділено на дві частини: науково-аналітичну та документальну. Дослідниками віднайдено, досліджено та введено в науковий обіг величезний і вкрай важливий корпус архівних документів, що дозволяють пролити світло не тільки на історію виникнення та формування ніжинської колекції монет, медалей, бон і жетонів, але й подає детальний опис складу цієї колекції. Зауважимо, що значний масив документів, опублікованих у збірнику, віднайдений авторами у фондах Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, Державного архіву Чернігівської області (зокрема його відділу в Ніжині), Бібліотеки імені академіка М.О. Лавровського НДУ імені Миколи Гоголя, є або маловідомими широкому коли науковців, або взагалі уперше запроваджуються до наукового обігу. Архівні матеріали ретельно опрацьовані авторами та супроводжуються великою кількістю важливих пояснень і наукових коментарів, що значно підвищує їх цінність.

Безумовно, самостійне науково-аналітичне значення мають супроводжувальні статті, розміщені у вступній частині збірника, які розкривають історію виникнення та формування нумізматичної колекції Ніжинської вищої школи, а також подають джерелознавчий і пам'яткознавчий огляд розміщених у збірнику архівних документів.

Короткий нарис історії ніжинського Мінцкабінету, авторами якого є О.Г. Самойленко та С.Ю. Зозуля, подає цінну наукову інформацію про походження й особливості формування нумізматичного зібрання. Автори з'ясували, що ядром колекції стала нумізматична колекція (власне Мінцкабінет), яка оформилася у 1820–1830-х роках із різних подарунків, що надходили від окремих дарувальників, і налічувала на початку 1840-х років 854 предмети. Але найголовніша його частина (близько 3000 примірників) надійшла в 1873 р. за заповітом почесного попечителя Лицею графа Г.О. Кушеля-Безбородька. З огляду на це у нарисі справедливо зазначається, що відтепер нумізматична колекція перетворилася на повноцінне нумізматичне зібрання. Протягом наступних 50 років колекція неухильно зростала: останній із відомих описів (1918 р.) налічував понад 5800 одиниць зберігання. Серед унікальних раритетів колекції були давньоруські срібники Х–ХІ ст. київських князів Володимира Святого та Ярослава Мудрого з всесвітньовідомого Ніжинського (Магерського) скарбу 1852 р., давньоруські гривні, шкіряні гроші, давньоримські, середньовічні польські, російські, французькі, іспанські, німецькі, англійські монети тощо. Велике історичне, наукове та пізнавальне значення мала збірка медалей і жетонів, що карбувалися з нагоди різноманітних знаменних подій. Без емоцій неможливо читати повідомлення сучасників про занедбаний стан зібрання в останні роки його перебування в Ніжині. Це, безумовно ганебне для ніжинців явище, автори пояснюють як недбайливим ставленням до колекції з боку керівництва закладу, так і відсутністю в Ніжині кваліфікованих фахівців-нумізматів, які б були здатні привести до ладу й описати колекцію. Певна надія щодо упорядкування збірки з'явилася після виникнення у стінах Ніжинської вищої школи першого музейного закладу – Ніжинського окружного музею. Але розгром останнього в 1934 р. й переміщення з Ніжина нумізматичного зібрання поставили крапку в історії його існування, залишивши сподівання науковців марними.

Друга стаття збірника, присвячена джерелознавчим і пам'яткознавчим аспектам дослідження описів нумізматичного зібрання, авторами якого є М.В. Потапенко та С.Ю. Зозуля, подає огляд архівної бази для вивчення історії ніжинської нумізматичної збірки. Автори не тільки подають відомості про наявні в архівах описи колекції, які на сьогоднішній день вдалося виявити, але й відзначають їх виняткову наукову цінність. На думку упорядників збірника, ці матеріали дозволяють не тільки вивчити обставини зберігання та побутування колекції, методичні засади її вивчення й упорядкування у другій половині XIX – на початку XX ст., але й дають можливість здійснити певну «віртуальну» реконструкцію її складу шляхом об'єднання документів у єдиний корпус.

У цілому, вихід з друку видання «Описи нумізматического собрания учреждений Нежинской высшей школы середины XIX – первой трети XX вв.: исследования и документы» став визначною подією в науковому житті не тільки наукової спільноти НДУ імені Миколи Гоголя, але й широкого кола музеєзнавців, пам'яткознавців, краєзнавців, істориків, дослідників-нумізматів тощо. Зручним для публікації архівних описів, що представлені переважно таблицями, є формат книги. Ретельно підібраний авторами й упорядниками ілюстративний ряд видання дає можливість не тільки візуалізувати цінність окремих артефактів, з яких складалося нумізматичне зібрання, ознайомитися з науковцями, що свого часу приділяли увагу його впорядкуванню та дослідженню, але й перенестися у той час, коли відбувалися формування, поповнення та фактичне знищення зібрання.

Можна не погоджуватися з вибором авторами мовного аспекту книги, що був продиктований, імовірно, орієнтуванням на фахівців-нумізматів, що не володіють українською мовою, передусім російських, де нумізматична наука розвинена більш потужно, ніж в Україні. Гадаємо, вибір україномовного формату тексту наукових статей і коментарів ніяким чином не применшив би наукового й інформативного значення книги як для вітчизняного, так і для зарубіжного читача. Тим більше, що переважна більшість опублікованих у книзі архівних документів є, власне, російськомовними. Дозволимо собі також дещо не погодитися з песимістичними висновками авторів, які вважають, що реально відновити склад музейних предметів з ніжинської нумізматичної колекції сьогодні є неможливим через їх фактичне розчинення в загальному фонді колишнього Всеукраїнського музейного містечка (попередник сучасного Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника). Навпаки, публікація віднайдених О.Г. Самойленком, С.Ю. Зозулею та М.В. Потапенком унікальних архівних описів ніжинської колекції може спонукати фахівців до подальших наукових пошуків у запасниках як указанного заповідника, так й інших музейних установ України, фондів колекції яких формувалися перед початком і після завершення Другої світової війни. Хто знає, які ще цікаві знахідки чекають дослідників у інвентарних книгах і на полицях фондосховищ вітчизняних музеїв?

[надійшло до редакції: 23.11.2014 р.]